

Piotr Kołakowski

"Wileńszczyzna lat wojny i okupacji
1939-1945", Longin Tomaszewski,
Warszawa 1999 : [recenzja]

Słupskie Studia Historyczne 8, 350-353

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

* * *

Longin Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939-1945*, Warszawa 1999, Oficyna Wydawnicza Rytm, ss.763

Po 1989 roku ukazało się wiele publikacji przedstawiających wojenne losy ziem wschodnich II Rzeczypospolitej. Szczególne miejsce wśród nich zajmuje praca Longina Tomaszewskiego, żołnierza Armii Krajowej, poświęcona burzliwym dziejom Wilna i Wileńszczyzny w latach 1939-1945. Autor omawia w niej nie tylko kwestie dotyczące polskiej konspiracji niepodległościowej, ale również życie codzienne wilnian, postępowanie kolejnych okupantów, sytuację społeczno-polityczną i stosunki narodowościowe na ziemi wileńskiej.

Napisanie rzetelnej pracy przedstawiającej Wileńszczyznę w latach wojny i okupacji mogło nastąpić dopiero po upadku totalitarnego systemu sowieckiego. Dotarcie do wielu nieznanych dotąd materiałów źródłowych zdeponowanych w archiwach polskich, a przede wszystkim byłego Związku Sowieckiego, i znajdujących się na Litwie i Białorusi, pozwoliło na bardziej wszechstronną analizę działalności Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK. W archiwach tych znajdują się meldunki NKWD-NKGB, niemieckiego aparatu bezpieczeństwa i litewskiej policji. W konfrontacji z dokumentami polskimi pozwalają one na obiektywną ocenę wydarzeń, jakie miały miejsce na Wileńszczyźnie podczas II wojny światowej.

We wstępie Autor słusznie napisał, iż fakty przedstawia bez niedomówień i przemilczeń „*nawet jeśli nie zawsze mogły być one powodem do dumy i satysfakcji dla polskich przywódców i działaczy. Nie chcę bowiem przyczynić się do tworzenia wokół Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej upiękzonej legendy, ponieważ zajmuje on i bez zbędnej koloryzacji należną mu, ważną pozycję w dziejach Polskiego Państwa Podziemnego. Wystarczy więc mówić o nim tylko pełną prawdę*” (s. 8).

Potrzeba napisania obiektywnej pracy dotyczącej działalności konspiracyjnej Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK wypływa z faktu, iż nadal są podejmowane próby oczerniania i ukazywania w fałszywym świetle polskiego podziemia na Kresach Północno-Wschodnich. Przedstawienie pełnego obrazu Wileńszczyzny lat wojny i okupacji, w tym losów żołnierzy Armii Krajowej, ponoszonych przez nich strat w walkach z okupantem sowieckim i niemieckim, a także z ich kolaborantami, ma ogromne znaczenie społeczne, a przede wszystkim moralne.

Recenzowana praca składa się ze wstępu, pięciu części podzielonych na rozdziały, czterech aneksów (zawierających m.in. dokumenty uzupełniające, kalendarium większych akcji bojowych i dywersyjnych AK na Wileńszczyźnie i biogra-

my przywódców polskiego podziemia wojskowego i cywilnego), wykazu źródeł i literatury.

Pierwsza część obejmuje obronę kresów północno-wschodnich przed inwazją Armii Czerwonej, pierwszą i drugą okupację sowiecką oraz ośmiomiesięczne rządy władz litewskich na Wileńszczyźnie. Tę część Autor poświęcił rozwojowi podziemnych organizacji niepodległościowych scalonych w Służbę Zwycięstwu Polski, przekształconej następnie w Związek Walki Zbrojnej (ZWZ), omówił terror oraz penetrację polskiego podziemia przez aparat NKWD i litewskiej policji bezpieczeństwa (Saugumy). Autor przedstawił również nastroje społeczeństwa Wileńszczyzny oraz deportacje ludności polskiej w głąb ZSRS. W drugiej części pracy, obejmującej okres okupacji niemieckiej od czerwca 1941 roku do wiosny 1944 roku, Longin Tomaszewski ukazał proces odtwarzania, reorganizacji i rozbudowy rozbitej przez NKWD siatki ZWZ. Sporo miejsca zostało poświęcone organizacji i działalności sztabu oraz poszczególnych komórek i służb Okręgu Wileńskiego. Na uwagę zasługuje działalność szarych szeregów, duszpasterstwa, a także organizacji wydzielonych, nie podlegających Komendzie Okręgu, lecz związanych z nią pośrednio – Wachlarza i Wywiadu Dalekiego Zasięgu (WW-72). Autor przedstawił tworzenie oddziałów partyzanckich AK i ich pierwsze akcje bojowe, produkcję broni, łączność radiową, zbrodnie niemieckie oraz próby dialogu polsko-litewskiego i polsko-białoruskiego. Część trzecia poświęcona została pionowi cywilnemu Polskiego Państwa Podziemnego. Autor dokładnie ukazał organizację i funkcjonowanie poszczególnych komórek Delegatury Rządu i ich obsadę personalną. W części czwartej omówiona została działalność oddziałów AK realizujących akcję „Burza”, której punktem kulminacyjnym było uderzenie na Wilno – operacja „Ostra Brama”. Jej epilogiem było aresztowanie oficerów AK oraz rozbrojenie i internowanie polskich oddziałów przez organa NKWD i kontrwywiadu wojskowego „Smiersz”. W ostatniej części pracy, piątej, Autor dokonał charakterystyki sytuacji społeczno-politycznej na Wileńszczyźnie po zajęciu jej ponownie przez Armię Czerwoną. Omówił próby organizowania oporu przeciwko nowej okupacji sowieckiej oraz czynności likwidacyjne Okręgu w związku z rozkazem Komendy Głównej o rozwiązaniu AK. Pracę zamyka, sporządzana na bieżąco od lutego do czerwca 1945 roku, kronika życia codziennego Wilna, napisana przez Konstantego Syrewicza, pracownika BiP i członka redakcji „Niepodległości”.

Podstawową bazę źródłową recenzowanej pracy stanowią archiwalia zgromadzone w Archiwum Akt Nowych, Centralnym Archiwum MSWiA, Biurze Ewidencji i Archiwum UOP, Centralnym Archiwum Wojskowym, Wojskowym Instytucie Historycznym i Archiwum Dokumentów NKGB w Wilnie oraz zawarte w publikowanych dotąd zbiorach dokumentów. Ponadto książka wzbogacona została o relacje i wspomnienia niepublikowane oraz publikowane, a także opracowania.

Podkreślić należy, że Autor, nie będąc zawodowym historykiem, prezentuje nie tylko wyniki swoich żmudnych, wieloletnich badań archiwalnych, lecz także

konfrontuje je z relacjami i wspomnieniami żołnierzy Polski Podziemnej. Nie zawsze są one obiektywne, bowiem, jak stwierdza Longin Tomaszewski, „*Jedni z autorów, pisząc wiele lat po wydarzeniach, bezwiednie przeinaczają fakty, bo zawiodła ich pamięć. Inni czynią to – niestety świadomie – dla podkreślenia własnych osiągnięć i zasług, niekoniecznie rzeczywistych* (s. 8).

Zaletą recenzowanej pracy jest to, iż daje ona możliwość zapoznania się nie tylko z działalnością wojskową Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK, ale także z konspiracją cywilną kierowaną przez Okręgową Delegaturę Rządu. Pozwala na porównanie okupacji sowieckiej z litewską i niemiecką, a w szczególności – metod działania NKWD-NKGB, Saugumy i niemieckiego aparatu bezpieczeństwa przeciwko polskiemu podziemiu niepodległościowemu. Szczególnie niebezpieczne były operacje podejmowane przez NKWD-NKGB. Wyrafinowane metody stosowane przez sowieckie organa bezpieczeństwa, powszechne posługiwanie się terrorem i prowokacją, szybko doprowadziły do opanowania większości struktur konspiracyjnych ZWZ, a następnie ich rozbicia. Służbom specjalnym ZSRS sprzyjało spotykane zbyt często naruszanie podstawowych zasad konspiracji przez członków polskiego podziemia.

Szkoda, że Autor mało uwagi poświęcił sowieckim grupom wywiadowczo-dywersyjnym pionu wojskowego i politycznego oraz oddziałom partyzanckim na Wileńszczyźnie. Poza działalnością antyniemiecką ich głównym zadaniem było rozpoznanie struktur AK i litewskiego podziemia „nacjonalistycznego”, tworzenie sieci wywiadowczej, zbieranie informacji dotyczących zachowania się starej agentury oraz stosunku ludności miejscowej do Niemców i ZSRS. Podobne zadania miały sowieckie oddziały partyzanckie, które na polecenie NKWD dokonywały szeregu aktów represji i eksterminacji wobec żołnierzy AK. Po zerwaniu stosunków dyplomatycznych z rządem polskim w Londynie, w każdym oddziale i brygadzie sowieckiej partyzantki na Kresach Wschodnich funkcjonowały Wydziały Specjalne NKWD. Głównym celem działalności komórek wywiadu politycznego, które *de facto* pełniły rolę policji politycznej, było przygotowanie terenu dla sowieckiego aparatu bezpieczeństwa mającego powrócić z Armią Czerwoną. Stanowiska kierownicze w wywiadzie i kontrwywiadzie oddziałów partyzanckich obsadzone były przez doświadczonych czekistów pracujących w latach 1939-1941 w strukturach NKWD-NKGB na ziemiach polskich. Celem działalności sowieckiego aparatu bezpieczeństwa, który realizował politykę Stalina wobec Polski, było zlikwidowanie wszelkich niezawisłych struktur Państwa Podziemnego oraz zastraszenie i spacyfikowanie społeczeństwa polskiego.

Na uwagę zasługuje staranne przygotowanie edytorskie pracy. Cenne są liczne niepublikowane dotąd fotografie osób związanych zarówno z pionem wojskowym jak i cywilnym Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK. Całość uzupełniają interesujące biogramy przywódców polskiego podziemia na Wileńszczyźnie.

Praca Longina Tomaszewskiego skłania do wielu refleksji nad najnowszymi dziejami narodu polskiego i stanowi interesującą lekturę nie tylko dla osób, które zajmują się historią zawodowo.

Piotr Kołakowski

PAP Słupsk

* * *

Janusz B a r t o s z e w s k i, Bogusław P o l a k, *Archiwum Politechniki Koszalińskiej*, Koszalin 1999, ss. 87 + 3 nlb. (ilustr.)

Omawiając problematykę archiwalną istotną dla każdego zakładu pracy, w tym także Politechniki Koszalińskiej, warto przytoczyć zdanie, które wypowiedział kiedyś jeden z archiwistów zachodnioeuropejskich: „*Nie niszczyć nigdy żadnego pisma, nawet gdyby wydawało się, że nie posiada ono żadnej wartości. Po siedmiu latach stanie się ono interesujące. Po upływie dalszych siedmiu lat uznacie, iż warto je było zachować. W dwadzieścia lat później stanie się użyteczne i nabierze wartości, a nim upłynie wiek będzie uznane za bardzo cenne*”¹. Jakkolwiek pełna realizacja tej wskazówki nie jest możliwa, niemniej jest ona wyrazem właściwego stosunku do archiwaliów aktualnie powstających, którym należy dać szansę „postarzenia się”; one bowiem także będą świadectwem naszej epoki.

Prezentowana publikacja stanowi pierwszą próbę odniesienia się do problemów archiwalnych i archiwizowania w Politechnice Koszalińskiej. Podjął się tego zadania Janusz Bartoszewski w drugiej części opracowania zatytułowanego *Zarys dziejów Archiwum Politechniki Koszalińskiej*. Natomiast w części pierwszej Bogusław Polak przedstawił rozwój organizacyjny Wyższej Szkoły Inżynierskiej – od 1996 roku Politechniki Koszalińskiej².

Opisując dzieje i dorobek uczelni korzystano z dokumentacji zgromadzonej w uczelnianym archiwum. Skoro o wykorzystaniu archiwaliów mowa, to należy podkreślić, że od prawidłowego zabezpieczenia dokumentacji aktowej uzależnione jest właściwe przedstawienie historii uczelni i jej osiągnięć. Zatem wydaje się trafne i celowe ukazanie problemów archiwalnych na tle dziejów Wyższej Szkoły Inżynierskiej, a obecnie Politechniki Koszalińskiej.

Z części pierwszej pracy dowiadujemy się – między innymi – że rozporządzeniem Rady Ministrów z 8 czerwca 1968 roku w Koszalinie utworzona została Wyższa Szkoła Inżynierska, jako uczelnia techniczna typu zawodowego – kształcą-